

Оксана КОСМІНА

НАЗВИ ВЕРХНЬОГО ХУТРИЯНОГО ОДЯГУ X—XVIII СТОЛІТЬ (МАТЕРІАЛИ ДО ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА)

Стаття присвячена написанню термінологічного словника елементів одягу X—XVIII ст. Такий словник дає можливість показати, в яких соціальних верствах побутував той чи інший предмет та якою була його подальша доля. Вивчення цього пласту української культури дає змогу зрозуміти походження багатьох елементів традиційного сільського вбрання наступного періоду. На прикладі одягу з хутра (кожух, шуба, плащ, чуга, делія, бекеша, чимбар, ферезія, вільчура та ін.) можна побачити характер формування терміна, коли вперше він фіксується у писемних пам'ятках, звідки він був запозичений тощо.

Ключеві слова: словник, терміни, одяг, хутро.

© О. КОСМІНА 2016

Вивчати традиційно-побутову культуру минулих століть не менш важливо, ніж зберігати пам'ятки архітектури, музейні надбання, бібліотеки, архіви. Традиційно-побутова культура проявляє предметний світ людини, функціонування та трансформації. Саме через призму матеріальної культури, яка є виразником духовних потреб, історія набуває конкретики і наближається безпосередньо до людини. Предмети матеріального світу, або навіть його окремі елементи, докорінно змінюють уподобання певної спільноти і зі статусу екзотичних іноетнічних заповищень переходять в національний символ або етнічний маркер. Таких прикладів історія знає безліч. Найяскравішими в цьому ряду можуть бути «англійський чай», «віденська кава», «українська горілка», «російські пельмені», «українські вареники», «російський сарафан», «козацькі шаровари».

Одним з яскравих маркерів певної історичної епохи, поряд з архітектурою та харчуванням, є одяг. Зазвичай в етнографічних дослідженнях матеріальна культура українців (а, точніше, українських селян) описується в рамках кінця XIX — початку XX ст. Це той час, коли на теренах України найбільш інтенсивно працювали етнографічні експедиції, завдяки яким і сформувалися існуючі музейні колекції одягу.

Термінологічний словник має виявити генезу елементів вбрання, більшість з яких наприкінці XIX — на початку XX ст. вже вважалися невід'ємною частиною української традиційної культури.

Часові рамки такого словника передбачають показати ті реалії, які побутували на території сучасної України до XIX ст. Аналіз предметів одягу X—XVIII ст. дає можливість показати, в яких соціальних верствах побутував той чи інший предмет та якою була його подальша доля: або він зникає взагалі, або спускається на нижчу сходинку. Таке переміщення з одного соціального прошарку в інший (переважно з вищого в нижчий) або з однієї культури в іншу (переважно з цивілізованої у варварську) часом призводить до хибних висновків про споконвічне існування певної реалії саме у другій.

Якщо наші знання українського вбрання кінця XIX — початку XX ст. обмежуються переважно сільською культурою, то доступні відомості про одяг русинів-українців X—XVIII ст. відносяться переважно до еліти та мешканців міст. Вивчення цього пласту української культури дає змогу зрозуміти походження багатьох елементів традиційного сільського вбрання наступного періоду.

На сьогоднішній день єдиною у вітчизняній науці кваліфікованою працею подібного роду є робота Катерини Матейко [48]. З-поміж основного масиву термінів вбрання кінця XIX — початку XX ст. побіжно трапляються терміни більш ранніх періодів. Що ж до роботи Євгена Шевченка [88], то вона є розширеним варіантом словника К. Матейко завдяки ілюстративному ряду (а в багатьох місцях матеріал просто дослівно переписаний, іноді без посилань). Терміни з теми «тканини», яка є основним предметом дослідження Є. Шевченка, подані без розширеного опису, етимології та їхнього використання (за деякими винятками) і переважно обмежені кінцем XIX — початком XX ст. Дещо подібним до праці К. Матейко є праця російських колег Наталії Сосніної та Ізабелли Шангіної [75]. У цьому виданні терміни доповнені ілюстраціями, але відсутні посилання на джерела та літературу, немає етимології термінів, що обмежує їх розгляд лише рамками однієї культури (в даному випадку російської).

Важливою роботою цього напрямку є словник Ірени Турнау [95], в якому майже для кожного терміна вказане його походження та часові рамки побутування. Словник доповнений бібліографією, але без безпосереднього зв'язку з термінами.

Взірцевою в цьому плані, на наш погляд, є книга відомої московської дослідниці Раїси Кірсанової [38], в якій вона подає максимально розширену інформацію про елементи одягу, декор, тканини, колір. Кожна стаття містить відомості про етимологію терміна, першу згадку в джерелах, цитати-прикладні з літературних творів або періодичних видань і, по можливості, проілюстрована. Такий докладний опис дає можливість не тільки отримати інформацію про той чи інший предмет, а й зрозуміти, звідки він походив, як використовувався, серед яких суспільних верств та в яких регіонах побутував.

Треба зазначити, що чимало термінів, які зустрічаються в джерелах X—XVIII ст. і введені Р. Кірсановою в науковий обіг, не є виключно російськими: їхній ареал охоплює значну частину сучасної України.

Тому створення такого термінологічного словника вже давно є актуальним. Такий словник можна віднести радше не до етнографії, а до історії матеріальної культури, оскільки як джерела використовуються не результати польових етнографічних дослі-

джень, а писемні джерела минулих століть, дані археології та лінгвістики. На відміну від етнографічних словників, одним з вагомих джерел для яких є жива мова, словник середньовічної та барокової доби формується на писемних джерелах, оскільки переважна більшість термінів вже давно вийшла з ужитку. Терміни одягу, які зустрічаємо в джерелах X—XVIII ст., зможуть показати широкому загалу різні верстви суспільства і продемонструвати їх активне включення в європейську та східну культуру.

Найважливішу групу писемних джерел з історії давньоруського костюму X—XIII ст. становлять літописи [66; 67; 44], інші пам'ятки давньоруської літератури [1], свідчення тогочасних іноземних авторів [43], незважаючи на те, що їхні свідчення є досить розрізненими та фрагментарними.

Певну інформацію про іноетнічні впливи на формування комплексів давньоруського вбрання містять джерела, присвячені міжнародним відносинам Давньої Русі, особливо її торгівлі, яка наповнювала ринок широким асортиментом іноземних товарів. Вони включали текстиль для виготовлення одягу (дорогоцінні шовкові, срібні та золоті нитки високого ґатунку; коштовні моно-, поліхромні та узорні шовкові, парчеві й вовняні тканини; золототкані та гаптовані стрічки, позумент тощо), а також готові предмети швейного виробництва (плащі, мантії, каптани, лори, парчеві пояси, дорогоцінне взуття) і ювелірного ремесла (гудзики, скроневі кільця, сережки, поручі, браслети, фібули, медальйони, хрести), що ставали взірцем наслідування.

Упродовж кількох століть вбрання давньоруського населення, як і інших народів середньовічної Європи, формувалося шляхом послідовного поєднання власних традицій з адаптацією раціональних іноетнічних елементів та пріоритетного впливу візантійських традицій на костюм вищих соціальних верств тогочасного суспільства.

Наочне уявлення про деякі форми давньоруських костюмів, переважно представників феодальної верхівки, дають іконографічні джерела (мініатюри та фрески). Ці свідчення суттєво доповнює речовий археологічний матеріал (прикраси, фрагменти тканин, шкіряні вироби, фурнітура).

Костюм XIII—XVI ст. формувався в загальному руслі тогочасних тенденцій європейської моди, в якій східні елементи потіснили середньовічний ро-

манський стиль і поступово стали привабливими і для культури слов'янських народів. Зокрема, на зміну «візантійському» глухому, нерозпашному одягу на зразок хітона або туніки, прийшов розпашний одяг типу каптана [21, с. 242].

Костюм, як і архітектура, є матеріальним віддзеркаленням культурно-історичного, соціально-економічного і політичного життя. На Русі після вторгнення монголів досить активно почали запозичувати їхнє вбрання. Як зазначає російський театрознавець Федір Комісаржевський, «татарський вплив був настільки сильним, що вже на кінець XIII століття візантійське вбрання майже повністю зникло і його замінило вбрання татарське» [41, с. 468—470].

Цієї ж думки дотримується відомий російський історик і етнограф Михайло Рабинович, говорячи про незаперечний вплив східного одягу, особливо на вбрання панівної верхівки суспільства [69, с. 109]. Цей вплив підтверджується тим, що більшість назв предметів верхнього одягу має східне походження: тюркське (турецьке, татарське), іранське, арабське.

Зміна візантійської моди цілнокроєних строїв на східні розпашні кафтаноподібні зафіксована в іконописі та мініатюрах XV—XVI ст.

Одним з перших графічних джерел, де зображений розпашний одяг, можна, на нашу думку, вважати мініатюру Радзивилівського літопису.

Цікавим ілюстративним матеріалом для вивчення костюму цього періоду є численні жанрові сцени в іконах «Страшного суду». Євангельські та давньо-завітні сюжети в іконописі кінця XVI ст. як для майстрів італійського Відродження, так і для українських іконописців, ставали приводом для відтворення побутових сцен та конкретних осіб у сучасному (тогочасному) вбранні [19, с. 15].

Крім іконописних сюжетних сцен, до ілюстративних джерел-пам'яток можна віднести також і портретний живопис XVI ст., який стилістично вже був пов'язаний не з візантійським, а з загальноєвропейським стандартом [19, с. 39].

Писемні джерела, в яких містяться відомості про костюм XV—XVI ст., мають фрагментарні свідчення і обмежуються актами про економічні та юридичні відносини [4; 8; 9; 12; 82; 84].

Достатньо чисельними є матеріали для опису вбрання української еліти XVII—XVIII ст., а саме

родинні документи, мемуари та щоденники, актові документи, портретний живопис.

Значну інформацію про вбрання українських шляхетських родин подають акти про економічні та юридичні відносини селян у XVI—XVII ст., що містяться в «Архиве Юго-Западной России».

Досить детальну інформацію про костюм еліти містять джерела, які були опубліковані в журналі «Киевская старина» під назвою «Бытовая малорусская обстановка в документах XVII—XVIII ст.» [20].

Важливу інформацію про тканини та вбрання містять публікації «Киевской старины», присвячені міському бюджету Києва XVIII ст. [53] та цінам на тканини у Стародубі [49]. Окремої уваги заслуговують родинні описи та власні щоденники, які також публікувались в журналі «Киевская старина»: генеральний суддя Іван Чарниш та його рід [52], посаг доньки гетьмана Самойловича [24], посаг доньки сотника Павла Минацького [76], опис домашніх речей бунчукового товарища Григорія Фридрикевича [57], опис вбрання української заможної жінки [25], сімейний архів Галаганів [26], Стороженків [78]. Свідчення про вбрання української еліти містяться також в Любецькому архіві графа Милорадовича [46, с. 12], записках генерального підскарб'я Якова Марковича [47], матеріалах сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України [61], зокрема у Лохвицькій ратушній книзі [62], заповітах майна [37; 79], реєстрах речей козацької старшини [15; 32]. Надзвичайно інформативно багатий матеріал щодо вбрання козацької старшини містять описи майна гетьмана Івана Самойловича [56] та полковника (наказного гетьмана) Павла Полуботка [40], кошового отамана Петра Калнишевського та писаря Івана Глоби [68].

Не менш цікавими також є митні книги [83] та описи товарів, які привозились на українські ярмарки з Західної Європи, Сходу та Росії [33; 81].

Окрім історичних джерел, при написанні статей словника залучаються наукові розробки (статті, монографії, дисертації) істориків, археологів, мистецтвознавців, лінгвістів, філологів, в яких окремі елементи одягу є предметом спеціального дослідження. Одним з найбільш вагомих досліджень цього напрямку є дисертація Ганни Войтів [23].

Публікації, узагальнюючі праці та словники, присвячені ідентифікації назв вбрання, їх етимології допомагають конкретизувати уявлення про їхнє похо-

дження. А приклади з художньої літератури ілюструють ступінь входження тієї чи іншої реалії в побутове життя українців.

Структура написання статті включає: етимологію, дату першої згадки, опис предмету, приклади з історичних документів та художньої літератури, ареал або сфера побутування.

Асортимент верхнього хутряного одягу, який фіксують джерела, термінологічно досить різноманітний: це кожух, шуба, плащ, чуга, делія, бекеша, чимбар, ферезія, вільчура, чамара, байбарак, габач, кобеняк, ермяк, кунтуш. Зупинимось на деяких з них.

Найбільш давнім терміном, який фіксується у писемних джерелах, є кожух.

Кожух — верхній хутряний жіночий та чоловічий одяг. Термін «кожух» дослідники вбачають у слові *кожа*, що походить з праслов'янського *koža* — *kozja*, похідне від «коза», первісне значення «козяча шкура» [23, с. 53; 34, т. II, с. 492; 86, т. II, с. 276—277]. Кожух відомий з початку XII ст. [18] і початково означав верхній хутряний одяг переважно заможної частини населення Давньої Русі [51, с. 77]. Кожух як одяг городян неодноразово згадується у берестяних грамотах [16, с. 19], як одяг князів — в Іпатіївському літописі. Галицький князь Данило Романович на зустрічі з угорським королем був убраний в «кожюх же оловира грецкокого и кроуживи златими плоскоми ошит» [67, стл. 814]. Кожухи покривалися дорогими тканинами і сукном, і в цьому полягала різниця між кожухами князів і рядових городян. Також вартість кожуха залежала від якості хутра. У заможних кожухи шили з куниці, бобра, соболя, горностаю, а бідніші використовували для кожухів хутро кролів, котів і овець: «кожухъ кроликовый, сукном синим шведединским прикртый» [82, с. 171]; «кожух бараний» [60, с. 85].

Можна припустити, що до XIV ст. кожухи були нерозпашні, мали розріз лише до талії і застібувалися на гудзики. Також відомо, що кожухи мали комір: «кожухов три с колнерами бобровыми» [23, с. 54]. Розпашні кожухи застібувались на кілька гудзиків зверху і мали петлиці: «кожух куний, сукном чорнымъ файлюндышомъ крытый съ петличками безъ бобра» [5, с. 54].

З XVI ст. у заможних верствах населення місце К. займає *шуба*, а кожух стає предметом одягу бідних верств міського населення. В документах XVII—

XVIII ст. кожух фігурує переважно як вбрання селян і є основним предметом крадіжок [8, с. 391—392; 78, с. 240, 281] або важливим предметом одягу, який видавали писарям, двірникам, пасічникам, ключникам [55, с. 33, 153—155, 249, 277]. Також в документах виділяється «кожух женський» [60, с. 207] и «кожух одеваальный» [60, с. 194].

Як зимове вбрання селян баранячий кожух побутував до першої половини XX ст. у всіх регіонах України із своїми локальними відмінностями крою та оздоблення [48, с. 87; 54, с. 92—95]. Під впливом міської моди з другої половини XX ст. кожух поступово виходить з ужитку і замінюється новими типами верхнього ватяного одягу з фабричних тканин [29, с. 54].

Шуба — верхній чоловічий та жіночий зимовий хутряний одяг. Термін походить від арабського *jubbas* (жіночий) або *djobbah* (чоловічий) і означає одяг з довгими рукавами, розпашний, який шився переважно з шовку й іноді з бавовни [91, р. 116]. Тобто під цим терміном розумілося не просто хутряне вбрання, а таке, яке зверху покривалося тканинами — залежності від статку господаря коштовними (оксамитом, шовковими, золототканими тканинами) або відносно недорогими. Термін «шуба» зустрічається в писемних джерелах з другої половини XIV ст.: «А губка дал шюбу свою куничюю дорогим сукномъ брунатнымъ пошита ... пани ханьци» [64, с. 56; 38, с. 336—337; 23; 96, с. 20].

Про шубу як досить незвичний одяг згадує у своїх мемуарах бургундський лицар Гільбер де Ланноа, який у 1421 р. зустрічався з великим князем литовським Вітовтом у Кам'янці: «При від'їзді мені подарували дві одежі з шовку на хутрі соболя, які називалися шубами» [22, с. 79]. Шуба як дарунок великому князю тверському фігурує в документі 1488 р.: «Шуба соболя волоочная аксамитом або адамашкою» [59, с. 44]. Шуба була не лише зимовим одягом, а певною мірою парадним вбранням, яке маркувало соціальний стан власника (боярина, шляхтича, заможного городянина). Відповідно і хутро могло бути різної вартості: від куниць і лисиць до кролів і вівці. Очевидно, шуби були як з коміром, так і без, оскільки в описах майна Канівського замку значиться «шуба сибиркова без кольнера» [9, с. 96]. Шуби часто не мали застібок і їх поли вільно спадали широкими фалдами. Також шуби мали надмірно

довгі рукави. Шуба, яка застібувалась на гудзики, мала також досить вільний крій. Окрім дорогої тканини, яка покривала хутро, гудзики на шубах були з дорогоцінних металів (переважно срібла) та коштовного каміння. При цьому крій шуби залишався досить просторим і не прилягав щільно до стану. Шуби з гудзиками згадуються в джерелах середини XVI ст. Так, луцький лихвар у 1561 р. взяв у волинської шляхтянки під заставу дві шуби. Одна з них була крита адамашковою тканиною кольору гвоздики, оторочена хутром лисиці і застібувалась на срібні з позолотою гудзики. Також жіноча шуба могла оздоблюватись срібним або золотим мереживом. В описі посагу доньки гетьмана Івана Самойловича значились: «Шуба белая, камчатая, травы золотныя, безъ кружева, мехъ черевій белій, опушена бобромъ, две пуговицы серебряныя, золоченныя; шуба алтабасная золотая, травы серебряныя, кружево большое немецкое серебряное, мехъ хребтовый соболій, одинадцать золотыхъ пуговиць съ чернью; шуба столовая бархатная, травы на ней серебро съ золотомъ, подложена тафтою желтою; шуба атласъ цветной, земля белая, травы золотныя съ равными цветы, кружево большое немецкое золотое съ городами. мехъ пупки собольи, двенадцать пуговиць серебряныхъ золоченыхъ съ финифтью, опушена бобромъ; шуба атласная красная, кружево большое золотое немецкое съ городами, двенадцать пуговиць серебряныхъ золоченыхъ съ финифтью, мехъ соболій хребтовой» [24, с. 39—45] тощо. Також в описі Галаганівського сімейного архіву згадуються «шуба белая парчевая под соболями; шуба понсовая люстриновая на рясках; шуба белопасовая на лисицах; шубейка брусселюва на себерках чорна» [26, с. 466].

Заможні верстви населення з кінця XIX — початку XX ст. почали носити шуби хутром назовні. В сільській місцевості і в бідних мешканців міст аналогом шуби був *кожух*, який нічим зверху не покривався.

Плащ — верхній чоловічий або жіночий одяг. Термін П. походить від праслов'янського *plāšь* «плащ», або від пов'язаного з ним *plātь* «плат», чи, можливо, від *plōskъ* «пловий»; також, можливо, від перського *palas* «шерстяний або волосяний грубий одяг» [34, т. 4, с. 435]. Термін «плащ» відомий з киеворуського часу [51, с. 81] і був елементом княжого або військового одягу. Обмежена інформація цього періоду не дає нам його докладного опису. Цей

вид одягу зустрічається знову вже в пізніших пам'ятках і означає довгий одяг заможної частини населення. З кінця XVI ст. маємо писемні відомості про плащ як про чоловічий: «Плащи нови два, один китайчаный, а другой мухояровый» [6, с. 81], так і про жіночий одяг: «Пограбили у мене зъ венкомъ: ... пласчикъ чорного мухоиру, лисами подшитый» [5, с. 397]; «пласчикъ гатъласовый вышневый рысами подшитый» [14, с. 585]. В документах кінця XVI ст. — початку XVII ст. маємо відомості, що плащ шився переважно з коштовних тканин, підшивався дорогим хутром і міг застібатися на срібні петлиці: «Взяли... пласчь чорний, аксамитный, собольцами подшитый, обложеный пасаманами сребреними, съ петлицами сребрными, коштывал двести золотыхъ Полскихъ»; «пласчиковъ два аксамитовых, чорных, один рысами подшитый, другой собольцами» [8, с. 430]. У середині XVIII ст. плащ згадується як одяг козацької старшини: «Плащ зелени тузенкового сукна» [30, с. 266]. Паралельно з плащем побутували й інші, подібні за функцією, види одягу, приміром як *опонча*, *делія* та *кобеняк*. В етнографічних матеріалах по сільському традиційному вбранню кінця XIX — початку XX ст. термін «плащ» не зустрічається.

Чуга — верхній чоловічий одяг. Термін походить від тюрського *çoha*, *çoka*, — що означає сукно, вовняне покриття [38, с. 318; 95, s. 43]. Термін «чуга» зустрічається в писемних джерелах з XVI ст. і вживався в одному значенні — одяг для їзди верхи, переважно пошитий з чорного або білого сукна, інколи підбитий хутром [23, с. 90—91]: «Чуга файлюндышова червоная, лисами подшитая, чуга каразеи белой бакгазею подшитая» [82, с. 169]; «чуга муравская белая во(л)ки подшитая» [35, с. 130], «чуга кгранату бурнатного, подшита атласом чирвоным, чуга шкарлатная, кунами подшитая» [84, с. 344]. Очевидно, першопочатково чуга була верхнім вовняним одягом без рукавів і коміра, тобто це був вовняний плащ [82, с. 367]. Часто чуга позначала вид козацької одягу і згадується в документах, пов'язаних із побутом козаків: «Дано [Петрику] чугу злотоглавую» [45, т. III, с. 104]; «прийшоль до Хмельницького... и привез ему чугу, меч короговъ и булаву» [47, с. 244]. Джерела вказують на походження цього вбрання «татарские чугаи» [45, т. IV, с. 25]; «чуга турецкая обяринная,

серебряная, а по той обері трави золотные, подложена тафою белою» [56, стлб. 1091].

Пізніше цей вид одягу став подібним до каптана: У Павла Савваїтова знаходимо пояснення, що чуга — це вузький каптан, з рукавами по лікоть, який був призначений для верхової їзди і підперезувався поясом чи тасьмою [70, с. 301]. Чути шили з сукна, атласу, камки, вони мали довгі рукави і підкладки з соболя, куниць, лисиць. Таким чином, чуга може бути як каптаноподібним, так і плащеподібним одягом.

В традиційному українському вбранні кінця XIX — початку XX ст. зустрічається декілька термінів: «чуга», «чугаїна», «чугай», «чуганина» [48, с. 101—102]. В усіх чотирьох випадках це верхній як чоловічий, так і жіночий суконний одяг з рукавами, типу свити, який побутує на різних територіях Правобережної України. Терміни «чуганя» та «чуга» — це назви верхнього чоловічого одягу лемків, що має вигляд сукняного плаща з пелериною та зішитими довгими рукавами, прикрашеного шнурами, який носять наопашки [73, с. 372].

Делія — верхній плечовий чоловічий одяг, підбитий хутром, з широким коміром [48, с. 81]. Вбрання заможних верств Угорщини, Польського королівства і Великого князівства Литовського у XVI—XVIII ст. Прийшла на зміну *шубі* і була дуже до неї подібною. Назва запозичена з тюркського *telli*, що означає вид одягу з дорогою гаптованою золотом та сріблом тканини [34, т. II, с. 28] (турецьке *degileu*, *degle* «вид одягу») [34, т. II, с. 28; 36, с. 691]. Фіксується в українських писемних пам'ятках з 2-ї половини XVI ст. [23, с. 61]: «Делию утерфинову, делию бурнатную фойлюндишовую, китакою подшитою» [4, с. 119]; «дылея рудожелтой камки, хребтами лисьими подшита» [24, с. 43], «делию лязуровую фалендышовую лисим футром подшитою подерли» [63, с. 149]; «делия фалендышовая, бабаками подшита» [60, с. 194], «взяли... делию червоную, фалендышовую, бакгазею подшитою» [6, с. 106]. Про широке використання делії як парадного вбрання свідчать численні портретні зображення: Івана Даниловича 1620 р. [85, с. 119], Костянтина Корнякта-сина 1630 р. [85, с. 122], Станіслава Ривери Потоцького 1667 р. [85, с. 129]. При своїй подібності до *шуби* делія мала суттєві відмінності. Делія, на відміну від *шуби*, завжди застібувалася на гудзики, які доходили лише до талії; це забезпечувало

щільніше прилягання до верхньої частини фігури. Довгі рукави делії були радше декоративними, ніж функціональними, оскільки мали розрізи від плеча, були значно довшими, ніж руки, і звисали позаду. Фактично делія була родом *плаща*, який накидався на плечі поверх *жупана*. Поли делії скріплювалися гудзиками. В документі під 1572 р. читаємо: «Небожчикъ келемет дал был... делю фалюндишовую брунатную лисами подшитою з кгузами серебряними» [35, с. 26]. Гудзики делії застібувались на петлиці, які виготовляли з коштовних матеріалів: «Взяли делею фалендышовую зеленую с петлицами едвabными» [60, с. 40]; «делюра червона атласовая с петлицами перловыми» [60, с. 163]. Часто в документах фіксується дорога верхня тканина делії: «Дылея фалюндышева бурнатная» [60, с. 169]; «взяли делею фалюндышевую чирвоную, китакою зеленою подшитою» [60, с. 35]; «делия полгранатовая» [60, с. 125], або дороге хутро: «Делия алтабасовая подшита кунми, соболи» [90, с. 214]; «делия кунами подшита» [60, с. 125]; «делия фалендышовая, бабаками подшита» [60, с. 194]. Делія менше заможних верств населення, як, приміром, князівських слуг, шилась з різнокольорового сукна: «...А у слуг моих заграбили:... делию блактную сукна люнского, ... делию червоную люнскую, ... делию зеленую утерфинову» [35, с. 219].

Делія мала два симетричні розрізи, які розміщувалися приблизно на рівні стегон, трохи нижче нижнього гудзика. Лівий розріз використовувався для просування оздобленої рукоятки шаблі, яка кріпилася на поясі під делією [92, с. 402]. Можливість легко опиратися лівою рукою на руків'я шаблі формувала чоловічу шляхетську поставу.

З другої половини XVI ст. відомий інший тип делії — з короткими рукавами і без коміра. З-під коміра було видно високий стоячий комір жупана. Така делія мала також окремо пришиті великі гудзики або нашивні петлиці з рядом невеликих гудзиків. Делія з короткими рукавами могла застібатися лише під шиєю на один великий гудзик, який мав назву *чепрага* [92, с. 403]. Делію з короткими рукавами могли носити перекинутою через одне плече або накинутаю на плечі як плащ. Подібну делію бачимо на портреті князя Дмитра Вишневецького [85, с. 188].

На початку XVII ст. Д. змінилася: втратила рукави і комір, стала короткою. Її поступово замінює

ферезія [96, s. 18—19]. У XVIII ст. термін «делія» означав верхній одяг, подібний до *чуги* чи *киреї* [95, s. 45].

Бекеша — довга *шуба* угорського крою [36, с. 82]. На думку Богуміла Лінде, термін «бекеша» має польське походження (*bekieszka*), похідне від прізвища угорського полководця Каспара Бекеша, який служив у війську короля Стефана Баторія [93, с. 69]. За джерелами, бекеша відома з кінця XVI ст. Бекеша, як і *шуба*, покривалась зверху тканиною: «Пограблено бекейшку зеленую фалюндишовую, лисами подшитую» [5, с. 231]; «бекеша мамсова» [10, с. 682], тобто покрита мамусом [95, s. 72] — легкою вовняною тканиною. Бекеша також оздоблювалась петлицями: «Петлицъ золотых на бекешки» [68, с. 169].

Наприкінці XIX — на початку XX ст. «бекеша» так само означала хутрянний чоловічий та жіночий одяг, покритий сукном [48, с. 76], який носили міщани та заможні селяни.

Чимбар — верхнє плечове чоловіче та жіноче вбрання. Термін «чимбар», можливо, походить від назви хутра з хребтової частини тварин (перське *czambar* — хребет) [95, с. 41]. В українській мові подібним є слово «чинбар», що означає майстер по шкірі. Термін «чимбар» зустрічається в пам'ятках першої половини XVII ст. в означенні хутряного вбрання заможної частини населення. Згідно з описами, чимбар є різновидом *шуби*: він шився з різного роду тканин (сукно, бавовна) і підшивався хутром: «Чимбаръ две, одна чырвоная фалендышовая, лисами подшитая, а другая баевая чорная, кроликами чорними подшитая» [8, с. 458—459]. К. Матейко подає близький до чимбара термін «чимбарка», що означає верхній суконний одяг міщан [48, с. 101].

Ферезія — коштовний верхній чоловічий та жіночий розпашний, довгополий одяг, підбитий хутром з широкими декоративними рукавами, застібувався дорогоцінними гудзиками та рядом петлиць. Назва «ферезія» запозичена через арабське *feredjiyah* і турецьке *feredze* із старогрецького *Форедіа*, що означало чоловічий та жіночий одяг, який застібувався до низу і мав довгі рукави [23, с. 64; 38, с. 292]. Ферезія, згідно з писемними джерелами, побутувала в Україні з початку XVII ст.: «Побрали... ферезію фалендышовую лязуровую, лисами хрибътами подшитую, съ петлицями... ферезійку ля-

зуревую фалендышовую, зъ белами петлицями, подшитую баею» [8, с. 428—430].

Ферезія оздоблювалась шнурами і гудзиками (як *долман*), але підшивалась хутром (як *шуба*). Завдяки описам маємо уявлення про використання коштовних тканин для ферезії та їх колір: «Ферезія чирвоная фалендышовая, лисами подшитая» [60, с. 125]; «ферезію чирвоную, аксамитом подшитую» [60, с. 163]; «пограбували... ферезію червоную» [82, с. 279]. Також документи дають нам відомості про матеріал для петлиць і гудзиків: «Ферезію кгранатовую, белым атласом подшитую, изъ шнурком золотымъ петлицы золотые, кгузы перлове» [8, с. 428—430]. Ферезію одягали на *каптан* або *жупан*. Ферезія вийшла з ужитку у XVIII ст. [95, s. 54], її місце зайняла *шуба*.

Вільчур (волчур, вулчур, винчур) — верхній чоловічий зимовий хутрянний одяг, який покривався зверху тканиною: «Вільчур з сукном» [10, с. 281], «вільчур китаєм крита» [10, с. 682]. Назва була запозичена у середині XVII — на початку XVIII ст. з польської *wilczura* [23, с. 59—60] і першопочатково розумілась як *шуба* з вовчої шкіри [34, т. I, с. 390]: «вилчур две» [60, с. 193]; «пошивъ вилчуру, а за вилчурую попелястий каптанъ» [20, с. 355].

Зимове вбрання з хутром вовка було відоме ще у XVI ст.: «Чуга муравская белая волки подшитая» [35, с. 130]. З другої половини XVIII ст. вільчуру називали *шубу* з будь-якого хутра, а *шубу*, де було використане хутро вовка, так і називали «вовчою *шубою*» або «вовче хутро» [89, с. 24, 31]. Це добре видно з опису майна П. Калнишевського, зробленого у 1775 р. В описі окремо зазначена В. із хутром тхора та лисиці: «Винчур из черных смушков подбита тхарями» [68, с. 131]; «чорная винчур из смушакъ подбита лисицами» [68, с. 151] і окремо позначена *шуба* з хутра вовка: «Волчъя шуба покрита серонемцким сукномъ; волчъя шуба покрита песочнымъ сукномъ с шелковыми петлицями» [68, с. 131]; «шуба волчъя покрита василковымъ сукномъ» [68, с. 188]. На відміну від польського вбрання, в якому вільчур побутує аж до XX ст. [95, s. 198], в українських етнографічних матеріалах кінця XIX — початку XX ст. цей термін вже не зустрічається.

Чамара — верхній довгополий чоловічий та жіночий одяг, переважно підшитий хутром [23, с. 89; 95, s. 41]. Немає одноставної думки щодо походжен-

ня цього терміна. Можливо, назва походить від італійського *simagma*, яка у XVI ст. означала верхнє жіноче довге розпашне вбрання [77, с. 12], або від арабського *sammir* «соболь» [23, с. 89]. На українському матеріалі чамара фіксується з початку XVII ст.: «Чамаръ две, одна чырвоная фалендышсовая, лисами подшитая, а другая баевая чорная, кроликами чорними подшитая» [8, с. 458]. У XVIII ст. відомостей про чамару в українських джерелах не зустрічаємо, хоча польський матеріал подає чамару вже як чоловіче міщанське вбрання, яке одягалось поверх *журана* і кроєм нагадувало *кунтуш*, але вже не було підшите хутром [95, с. 41; 94, с. 163—163]. Етнографічні матеріали Галичини кінця XIX ст. фіксують міщанську чамару або чемерку як синонім *капотти*. Чамара має оздоблення тясмою, китицями, застібується на гудзики за допомогою висячих петлиць і має завжди комір-стійку [27, с. 16].

Термін «байбарак» (бейберек байберак) живився у двох значеннях: 1) тканина; 2) хутряний одяг, покритий будь-якою тканиною.

1. Байбарак як тканина. Розрізняли байбараки вовняні, шовкові і золотні. Перші представляли собою шовкову тканину з домішками вовни, а для золотних байбараків характерним є особливий прийом кріплення тонкого пряденого золота: для їх утримання, окрім ґрунтової основи, застосовується окрема основа із дуже тонких, рідко прокладених ниток нефарбованого шовку. З усіх золотних парчевих тканин байбарак — найлегша, найтонша і найм'якша тканина [39, с. 46—47]. П. Савваїтов дає трохи інше тлумачення байбарака: тканина з крученого шовку з золотими або срібними візерунками, або гладка, — була родом бухарської шовкової тканини, на якій по всій поверхні на рівній відстані одна від одної були виткані шишечки [70, с. 153]. За Микитою Горбачевським, байбарак — це шовкова тканина [28, с. 38].

Термін «байбарак» походить з тюркських мов від *baĵ* — «багатий» і *barak* — «вид грубого сукна», що, в свою чергу, походить з перського *barak* — «тканина з козячого пуху» [86, т. 1, с. 107; 34, т. I, с. 115; 23, с. 56].

В писемних пам'ятках назва «байбарак» як тканина вперше з'являється приблизно в середині XVII ст. [95, с. 18; 71, с. 162]. Здебільшого згадуються прості гладкі одноколірні Б. без металевої нит-

ки, зокрема осикового («бейбереку осинового 13 арш.» [56, стлб. 1115]), вишневого («бейберейки вишневої косякъ целій» [20, с. 354]), гвоздичного («бейбереку гвоздичного цвету 11 арш. без четверти» [56, стлб. 1190]), зеленого («бейбереку зеленого 16 арш. с четвертью» [56, стлб. 1115]), темно-кропивного («бейберейки кропивной двадцать локоть» [20, с. 354]), червоного («бойбереку красного 8 арш., без четверти» [56, стлб. 1108]), лимонного («байбереку лимонного 2 арш.» [56, стлб. 1109]), жовтого та білого кольору. Рідше використовувалися «золотні» Б.

Байбарак, так само, як інші дорогі тканини, був коштовним подарунком представникам козацької старшини: «...Властелинам нашим всем трем по сорок собелей и по килко косяков луданов и бейбереков» [47, с. 461]. З листа Івана Мазепи до князя Василя Голіцина дізнаємось, що, крім іншого, гетьман і козацька старшина була обдарована «объярами и байбиреками» [32, с. 129].

З цієї тканини шили *шуби*: «Шуба женская лисья хребтовая, под бейбереком зеленого цвету, в круги и по швам круживцо з городками злото с серебром» [56, стлб. 1034]), *каптани*: «Коф(т)ан бейберековой асинового цвету, поношеной, подпушен тафою рудожелтою, кругом снурок серебряной» [56, стлб. 1093]; «каф(т)ан бейберековой темнокропивного цвету, подложен киндяком осинового цвету, в круги шнурок сребряный тканый, лопасти камчатые рудожелтые» [56, стлб. 1166], *ферезії*, *чуги*, *спідниці*: «Сподница байбараковая папужая з шнуровкою злогоглавною темною» [50, с. 368] та інший верхній теплий одяг.

2. Байбарак як одяг. Традиція покривати різні види одягу байбараком спричинилась до того, що назва тканини перейшла до назви одягу. З другої половини XVII ст. у джерелах з'являється термін «байбарак», який позначає хутряний чоловічий або жіночий одяг, критий тканиною: «Байбаракъ синій, чорнимъ хутромъ подбитій» [20, с. 351]; «зимою вместо онаго шубу нагольную надевают, которая кожух, а когда сукном покрыта, байбарак зовется» [87, с. 32]. Байбарак покривали зверху різними сукняними, шовковими або бавовняними тканинами в залежності від статків господаря: «Байбарак женский китаевий зелений, на сером хутре» [61, с. 141]; «байбарак киндюковий зайцями подшитий» [23, с. 56].

З-під споду байбарак підбивали хутром різного гатунку (овече, заяче) і кольору (чорне, сіре).

Мода XVII—XVIII ст. покривати хутрянй одяг тканиною має своє продовження в наступні століття, але вже в народному селянському вбранні при збереженні терміна «байбарак». В етнографічних джерелах XIX — початку XX ст. байбарак називається кожух, критий сукном або іншими купованими тканинами (на Полтавщині, Слобожанщині), або ж і просто демісезонний одяг із сукна (Закарпаття, Бойківщина, Покуття) [48, с. 75; 23, с. 57].

Габач — одяг, вкритий *габою* або пошитий з *габи* — білого грубого недорогого сукна. Назва «габач» є похідною від габи — назви сукна. Під габачем можна розуміти або *кожух*, вкритий *габою* («Три сувої полотна и кожухъ одинъ габачъ» [23, с. 58]), або сукняний *каптан* [65, с. 46], пошитий з габи. Габач згадується у джерелах з XVII — початку XVIII ст. [23, с. 58; 34, т. I, с. 444]: «Габачов тры, коштовали по пети злотых польских» [60, с. 206—207], «ехал Ясневельможный... съ полковниками (одягненими) въ габяки» [36, с. 498; 23, с. 58]. Габач як каптан часто фігурує в описах вбрання військових. Так, у лютому 1723 р. Генеральна військова канцелярія відправила закуплену партію габи до кравецьких цехів, наказавши «з якої габы или з единой штучки з большой большій, а з меньшей меньшей был выкроен габяк» [74, с. 206; 58, с. 118—119]. Габачі були не тільки білого кольору, а й блакитного, оскільки є відомості, що габу попередньо фарбували: «За офарбованне габи... За роботу жупана и габяка блакитного» [72, с. 301]. Можливо, це було пов'язано з тим, що кольорова габа була менше маркою. Отже, в одному випадку «габач» — це синонім *байбарака*, а в іншому — *каптана*.

Єрмяк, ермак, гермак, кгермак, ярмак, армяк — верхній чоловічий плечовий розпашний одяг. Назва запозичена з тюркського *ärmäk* і походить від кореня ар — «прясти, плести» (татарстке армак «одяг халатного крою з верблюжої шерсті», казахське *өрмөк* «тканина з верблюжої пряжі») [23, с. 80; 34, т. I, с. 83]. Термін відомий з XVI ст. Єрмяк шили з сукна різного гатунку і кольору. Найчастіше в джерелах згадується єрмяк «люнський» з тонкого англійського сукна синього, блакитного або темно-зеленого кольорів: «Єрмяк синий лунский» [6, с. 215; 5, с. 280, 281, 282]; «єрмяк люнский

блакитный» [35, с. 130]; «є(р)мя(к), лу(н)ски(и), взя(л), те(м)но-зелены(и)» [4, с. 44]. Єрмяк шили і з *шиптуху*, але так само синього кольору: «Ярмяк синий шиптуховий» [62, с. 118].

Для прошивання єрмяка використовували також червоний або брунатний *фалюндиш* «є(р)мякь фалу(н)дышу чи(р)воного» [4, с. 51]; «ярмакь бурна(т)ны(и) сукна фа(и)лю(н)дишу» [4, с. 78]. Рідше зустрічаємо відомості про єрмяк білого або чорного кольорів: «Кгермак белый брезинский» [6, с. 117]; «лю(н)скихъ ярмаковъ два каразии белое» [4, с. 90]; «єрмяк утерфину чорного з шнурами шолковыми» [35, с. 26]; «єрмяк утерфиновий чорный, подшитыи переды китайкою» [80, с. 289]; «кгермак чарный фалендышовый» [82, с. 239]. Менше заможні носили єрмяк сірого кольору, з дешевого сукна: «Єрмякь сукна муравского, шарого» [4, с. 80]; «ярма(к) сермя(ж)ны(и)» [4, с. 75].

Досить часто при описі єрмяка згадується про його оздоблення шнурами з чорного, червоного, «папужого» (строкатого) шовку, які контрастували з основною тканиною: «Єрмяк сукна люнского синего и зъ шнурами, едвабу чирвоного» [6, с. 20]; «гермак люнсийкий синий из шнурами чорными» [6, с. 116]; «є(р)мя(к) зелены(и) фалю(н)дышовы(и) з шнурами папужастыми» [4, с. 44]; «єрмяк сукна муравского из шнурами шолку чорного» [82, с. 171]. Єрмяк застібався на гаплики: «Ярмаков чотыри, два фалюндышовых бурнатных с петлицами и з строкую и з гапликами серебряными» [5, с. 240].

Традиція підшивати одяг різноманітним хутром (куниця, лисиця, барана) не обійшла й єрмяк: «є(р)ма(к) по(л)ша(р)ла(т)ны(и), кунами по(д)шиты(и)» [4, с. 51]; ермя(к) и жупа(н) зелены(и) уте(р)финовы(и), лисы по(д)шиты(и)» [4, с. 90]; «єрмяк блакитный люнский з шнурами едвабу черленого, смушками подшитый...» [13, с. 184]. У документах початку XVII ст. (1606 р.) в переліку майна заможних верст населення зустрічається єрмяк, який пошитий вже не з сукна, а з оксамиту і підшитий соболями: «...Кгермак аксамитный соболями подшитый...» [6, с. 150; 11, с. 493]. До кінця XVII ст. єрмяк виходить з ужитку заможної частини населення України. Етнографічні матеріали про традиційне сільське вбрання кінця XIX — початку XX ст. дають поодинокі відомості про армяк (арим'як) як верхнє чоловіче вбрання з домотканого сукна [48, с. 75].

Кобеняк, копеняк, копенек — верхній чоловічий плечовий одяг. Термін «кобеняк» був запозичений з угорської та тюркських мов: турецьке керепек «опанча», киргизьке kebānāk «плащ», угорське kőrönyeg «плащ» [34, т. II, с. 476; 23, с. 77]. В українських джерелах кобеняк з'являється з другої половини XVI ст.: «Взяли ...копенекъ каразее темноблакитное, кером червонымъ подшитый» [12, с. 242]. Кобеняк шили переважно з сукна і підшивали тканиною або хутром: «Копеняк фалендышовый брунатный» [3, с. 33—34]; «копеняк новий, каразее зелений, темний, чирвоным сукном добрым немецким подшитый, без ковнира, шнурком зеленым вколо обитый» [8, с. 278]. Згадка в документах про відсутність коміра дає нам змогу припустити, що кобеняк міг бути також і з коміром. Оздобленням кобеняка, так само як і іншого плащеподібного вбрання, були шнури та петлиці: «Петлиц пару великих до копеняка з золотом и кармазыном червоным...» [6, с. 91]. Колір кобеняка (білого «копеняк белый» [8, с. 357—358], зеленого, брунатного) контрастував з кольором підкладки. З початку XVII ст. відомий кобеняк вже не з сукна, а з оксамиту, і підшитий вже не тканиною, а хутром: «Копенякъ мой оксамиту зеленого... рысами подшитый» [8, с. 429].

Етнографічні матеріали про традиційне сільське вбрання кінця XIX — початку XX ст. фіксують кобеняк як довгий прямоспинний одяг без коміра, але з капюшоном («кобкою»), який одягався в непогоду [48, с. 87].

За описами цих різноманітних термінів верхнього хутряного вбрання можна зробити декілька висновків.

Походження терміна йшло кількома способами: або від матеріалу виготовлення (кожух), або від матеріалу покриття (байбарак, габач), або було запозичене. Більшість з термінів на позначення верхнього хутряного вбрання було запозичено зі східних мов.

Таке вбрання було досить коштовним і належало переважно заможним верствам населення.

Ми бачимо використання різноманітного хутра для його пошиття: від дуже коштовних (куниця, соболя, горностаю, рисі, бобра) гатунків до менше коштовних (тхора, вовка, кроля, вівці і навіть kota). Найпопулярнішим було хутро лисиці.

В описах такого вбрання представлений досить великий асортимент парчевих, шовкових, вовняних,

сукняних тканин іноземного виробництва: златоглав, парча, оксамит, фалюндиш, китаїка, мухояр та ін.

Окрім різних фактур цих тканин маємо детальні свідчення про їх колір: вишневий, гвоздичний, зелений, темно-кропивний, червоний, гранатовий, жовтий, рудо-жовтий, лимонний, синій, лазуровий, осинний, чорний, білий.

Додатково коштовне верхнє вбрання оздоблювалось мереживом, тасьмою, китицями. Застібався такий одяг за допомогою петлиць та срібних або золотих гудзиків.

Для повного уявлення про ці та інші види одягу такі описи треба доповнювати графічними тогочасними зображеннями: музейними артефактами, краєвецькими книгами та археологічними матеріалами. Тоді ми будемо мати конкретніше уявлення не лише про використані для пошиття матеріали, а й про крій виробу та спосіб його носіння.

1. *Абрамович Д.І.* Києво-Печерський патерик / Д.І. Абрамович. — Київ : Час, 1991. — 280 с. — (Репринтне видання).
2. *Аксаков Н.* Исследование о торговле на украинских ярмарках / Н. Аксаков. — Санкт-Петербург : типография Императорской Академии наук, 1858. — 383 с.
3. Актова книга Житомирського городського уряду 1611 року (Пам'ятки української мови. Серія актових документів і грамот). — Житомир : Полісся, 2002. — 390 с.
4. Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582—1588 рр.). — Київ : Наукова думка, 1965. — 191 с.
5. Архив Юго-Западной России. — Ч. 1. — Т. 1. — Київ, 1859. — 555 с.
6. Архив Юго-Западной России. — Ч. 1. — Т. 3. — Київ, 1863. — 444 с.
7. Архив Юго-Западной России. — Ч. 1. — Т. 6. — Київ, 1876. — 615 с.
8. Архив Юго-Западной России. — Ч. 1. — Т. 7. — Київ, 1887. — 816 с.
9. Архив Юго-Западной России. — Ч. 3. — Т. 3. — Київ, 1876. — 897 с.
10. Архив Юго-Западной России. — Ч. 3. — Т. 8. — Київ, 1909. — 739 с.
11. Архив Юго-Западной России. — Ч. 6. — Т. 1. — Київ, 1883. — 940 с.
12. Архив Юго-Западной России. — Ч. 6. — Т. 8. — Київ, 1911. — 435 с.
13. Архив Юго-Западной России. — Ч. 8. — Т. 3. — Київ, 1909. — 857 с.
14. Архив Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. 1734—1775 : у 4-х т. — Київ, 1998, 2000, 2003, 2006.

16. Арциховский А.В. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1955 г.) / А.В. Арциховский, И.В. Борковский. — Москва : Изд-во АН СССР, 1958. — 200 с.
17. Багалей Д.И. Краткий исторический очерк торговли (преимущественно ярмарочной) в Харьковском крае в XVII—XVIII веках / Д.И. Багалей. — Харьков : типография губернской управы, 1888. — 33 с.
18. Берестяная грамота 586 / Зализняк А.А. Древненовгородский диалект. — Москва : Языки славянской культуры, 2004. — С. 266.
19. Білецький П. Український портретний живопис XVII—XVIII ст. Проблеми становлення та розвитку / П. Білецький. — Київ : Мистецтво, 1969.
20. Бытовая малорусская обстановка в документах XVII—XVIII ст. // Киевская старина. — 1887. — Т. 19. — Октябрь. — С. 336—356.
21. Вейс Г. История цивилизации. Т. 2. «Темные века» и Средневековье IV—XVI вв. / Г. Вейс. — Москва : Эксмо-Пресс, 2000. — 600 с.
22. Великая Русь рыцаря де Ланноа // Родина. — 2003. — № 12. — С. 76—79.
23. Войтів Г.В. Назви одягу в пам'ятках української мови XIV—XVIII ст. : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук / Г.В. Войтів. — Львів, 1995. — 161 с.
24. Востоков А. Приданое П.И. Шереметьевой / А. Востоков // Киевская старина. — 1888. — Т. 22. — Август. — С. 39—45. — (Документы и известия).
25. В-ый Н.К. Платье и белье малорусской пани XVIII ст. / В-ый Н.К. // Киевская старина. — 1905. — Т. 90. — № 7. — С. 43—44. — (Документы, известия и заметки).
26. Галагановский фамильный архив // Киевская старина. — 1882. — Т. 7. — № 11. — Ноябрь. — С. 452—469.
27. Головацкий Я.Ф. О народной одежде и убранстве русинов, или русских, в Галичине и Северо-Восточной Венгрии / Я.Ф. Головацкий. — Санкт-Петербург : типография В. Киршбаума, 1877. — 85 с.
28. Горбачевский Н. Словарь древнего актового языка Северо-Западного края и Царства Польского / Н. Горбачевский. — Вильна : типография А.И. Зака, 1874. — 397 с.
29. Горинь Г.И. Шкіряні промисли західних областей України (друга половина XIX — початок XX ст.) / Г.И. Горинь. — Київ : Наукова думка, 1986. — 96 с.
30. Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України). — Київ : Наукова думка, 1976. — 416 с.
32. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / упоряд. С.О. Павленко. — Київ : Києво-Могилянська академія, 2007. — 1144 с.
33. Дубровський В. До питання про міжнародну торгівлю України в першій чверті XVIII ст. / В. Дубровський // Записки ВУАН. — Київ, 1931. — С. 369—388.
34. Етимологічний словник української мови : у 7-ми т. — Київ : Наукова думка, 1982—1989.
35. Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни. Акты, изданные Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. — Т. II. — К., 1849. — 364 с.
36. Историчний словник українського язика / за ред. Є. Тимченка. — Т. I. — Вип. 1—2. — Х. ; К. : ВУАН, 1930—1932.
37. Києво-Могилянська академія, кінець XVII — початок XIX ст.: Повсякденна історія: Збірник документів / упоряд. О.Ф. Задорожна та ін. — Київ : Києво-Могилянська академія, 2005. — 530 с.
38. Кирсанова Р.М. Костюм в русской художественной культуре 18 — первой половины 20 вв.: Опыт энциклопедии / Р.М. Кирсанова. — Москва : Большая Российская энциклопедия, 1995. — 383 с.
39. Клейн В. Иноземные ткани бытовавшие в России до XVIII в., и их терминология / В. Клейн. — Москва : Издательство Оружейной палаты, 1925. — 67 с.
40. Книга пожитков бывшего черниговского полковника Павла Полуботка и детей его, Андрея и Якова Полуботков, составленная по указу 1724 году майором Михайлом Раевским и лейб-гвардии сержантом Львовым // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при московском университете. — Кн. 3. — Москва, 1862. — С. 1—90.
41. Комиссаржевский Ф.Ф. История костюма / Ф.Ф. Комиссаржевский. — Минск : Литература, 1998. — 496 с.
43. Лев Диакон. История / Лев Диакон. — Москва : Наука, 1988. — 239 с.
44. Летописец Переяславля-Суздальского. — Москва, 1851.
45. Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке. — Т. 1—4. — К., 1848—1864.
46. Любецкий архив графа Милорадовича. — Вып. 1. — К., 1898 — 278 с.
47. Маркович Я. Дневные записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича / Я. Маркович. — Ч. 1. — Москва, 1859. — 520 с.
48. Матейко К. Український народний одяг. Етнографічний словник / К. Матейко. — Київ : Наукова думка, 1996. — 196 с.
49. Миколайчик Ф. Цѣны на сукна, материи, сафьян, жемчуг и проч. в г. Стародубе в начале XVIII века / Ф. Миколайчик // Киевская старина. — 1894. — Т. 46. — № 9. — С. 451—455.
50. Миллер Д.П. Архивы Харьковской губернии. Богодуховский уезд. Г. Богодухов, фамильные бумаги С.Д. Кондратьева / Д.П. Миллер // Сборник Харьковского историко-филологического общества. — Т. 13. — Харьков, 1902. — С. 354—372.
51. Миронова Г.М. Назви верхнього одягу в давньоруській мові / Г.М. Миронова // Мовознавство. — 1977. — № 6. — С. 77—86.

52. Модзольский В. Генеральный судья Иван Чарныш и его род / В. Модзольский // Киевская старина — 1904. — Т. 85. — № 4. — С. 1—35.
53. Молчановский Н. Бюджеты города Киева в середине XVIII в. / Н. Молчановский // Киевская старина. — 1898. — Т. 60. — № 1. — С. 64—83.
54. Николаева Т. Історія українського костюму / Т. Николаева. — Київ : Либідь, 1996. — 176 с.
55. Описание именій принадлежащих Гетману Данилу Апостолу // Материалы для отечественной истории. — Т. I. — Отд. третий. — К., 1853. — 640 с.
56. Опись движимого имущества, принадлежавшего малороссийскому гетману Ивану Самойловичу и его сыновьям, Григорию и Якову // Русская историческая библиотека, издаваемая Археографической комиссией. — Т. VIII. — СПб., 1884. — Стлб. 949—1204.
57. Опись домашних вещей бунчукового товарища Григория Фридрикевича // Киевская старина. — 1901. — Т. 72. — № 2. — С. 82—83. — (Документы, известия и заметки).
58. Отрывки из дневника гетьманской канцелярии за 1722—1723 гг. // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. — К., 1898. — Т. 12. — С. 82—83.
59. Пам'ятки української мови XV ст. Українські грамоти XV ст. — Київ, 1965. — 162 с.
60. Пам'ятки української мови XVII ст. Серія актових документів і грамот. Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (Збірник актових документів). — Київ, 1981. — 316 с.
61. Пам'ятки української мови XVIII ст. Серія актових документів і грамот. Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України). — Київ, 1976.
62. Пам'ятки української мови. Серія актових документів і грамот. Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. (Збірник актових документів). — Київ : Наукова думка, 1986. — 219 с.
63. Пам'ятки: археографічний щорічник. — Вип. 1. — Т. 3. — Київ : Держкомархів України ; УДНДІАСД ; Вищий ін-т релігійних наук ім. св. Фоми Аквінського, 2001. — 462 с.
64. Пам'ятки української мови. Грамоти XIV ст. — Київ : Наукова думка, 1974. — 219 с.
65. Пискунов Ф. Словарь живого, народного, письменного и актового языка русских южан Российской и Австро-Венгерской Империи. — К. : типография Е.Я. Федорова, 1882. — 329 с.
66. Полное собрание русских летописей. — Т. 1. — Вып. 3. Продолжение Суздальской летописи по Академическому списку. — Ленинград, 1928.
67. Полное собрание русских летописей. — Т. 2. Ипатьевская летопись. — СПб., 1908.
68. Полонська-Василенко Н. Майно запорізької старшини, як джерело для соціально-економічного дослідження історії Запоріжжя / Н. Полонська-Василенко // Нариси з соціально-економічної історії України. — Т. I. — Київ, 1932. — С. 43—206.
69. Рабинович М.Г. Одежда русских XII—XVII вв. / М.Г. Рабинович // Древняя одежда народов Восточной Европы. — Москва : Наука, 1986. — С. 63—111.
70. Савваитов П. Описание старинных царских утварей, одежд, оружия, ратных доспехов и конского прибора, извлеченное из рукописей архива московской оружейной палаты с объяснительным указателем / П. Савваитов. — Санкт-Петербург, 1865. — 333 с.
71. Славутич Є. Шовкові тканини в костюмах військової еліти і урядовців Української козацької держави та їхня тогочасна місцева термінологія / Є. Славутич // Історико-географічні дослідження в Україні. Збірник наукових праць. — Ч. 10. — Київ : НАН України. Ін-т історії України, 2007. — С. 143—180.
72. Славутич Є. Вовняні тканини в елементах костюму військової верстви України — Гетьманщини та їх історично-складена місцева термінологія (друга половина XVII — XVIII ст.) / Є. Славутич // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики. Збірник наукових праць. — Ч. 12 : у 2-х ч. — Київ : НАН України. Ін-т історії України, 2005. — Ч. I. — С. 295—326.
73. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І.К. Білодіда. — Київ : Наукова думка, 1970—1980.
74. Сокирко О. Лицарі другого сорту. Наймане військо Лівобережної Гетьманщини 1669—1726 рр. / О. Сокирко. — Київ : Темпора, 2006. — 280 с.
75. Соснина Н. Русский традиционный костюм. Иллюстрированная энциклопедия / Н. Соснина, И. Шангина. — Санкт-Петербург : Искусство, 1998. — 400 с.
76. Список приданого, полученного дочерью Иваницкого сотника Павла Миницкого, Меланьей, при выходе в 1748 г. замуж за в. канц. Петра Стороженка // Киевская старина. — 1901. — Т. 73. — № 6. — С. 146—147. — (Документы и заметки).
77. Стамеров К.К. Нариси з історії костюмів / К.К. Стамеров. — Ч. 2. — Київ : Мистецтво, 1978. — 174 с.
78. Стороженки: Фамильный архив. — Т. VI. — К., 1908. — 798 с.
79. Сулимовский архив. Фамильные бумаги Сулим, Скоруп и Войцеховичей. XVII—XVIII в. — К., 1884. — 354 с.
80. Тесленко І. Сліди Франкенштайна на Волині // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. — Т. ССLX. — Кн. 2. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін / І. Тесленко. — Львів, 2010. — С. 274—296.
81. Тищенко М. Нариси історії зовнішньої торгівлі Стародубщини в XVIII в. / М. Тищенко // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. — Кн. XXVI. — Київ, 1931. — С. 315—367.
82. Торговля на Україні XIV — середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянщина. — Київ : Наукова думка, 1990. — 406 с.

83. Труды Государственного исторического музея. — Вып. 38: Книги Московской Большой таможни 1693—1694 гг. Новгородская, Астраханская, Малороссийская. — Москва : Государственный исторический музей, 1961. — 120 с.
84. Українське повсякдення ранньомодерної доби: збірник документів. — Вип. 1: Волинь XVI ст. — Київ : Фенікс, 2014. — 776 с.
85. Український портрет XVI—XVII століть. Каталог-альбом. — Київ : Артання Нова, ПФ Галерея, 2006. — 351 с.
86. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4-х томах / М. Фасмер. — Москва, 1986—1987.
87. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России... в Чернигове 1786 г. / А. Шафонский. — К., 1851. — 163 с.
88. Шевченко Є. Українська народна тканина / Є. Шевченко. — Київ : Артання, 1999. — 412 с.
89. Яременко М.В. «Матеріальний світ» ректора Академії середини XVIII ст. (на прикладі архимандрита Сильвестра Ляскоронського) / М.В. Яременко // Наукові записки НаУКМА. — Т. 35: Київська Академія. — 2004. — С. 20—32.
90. Archiwum ksiazat Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. — Т. VI. — Lwów, 1910. — 325 s.
91. Dozy R.P. Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les arabes / Dozy R.P. — Beirut, Librairie du Liban, 1845. — 444 p.
92. Gutkowska-Rychlewska M. Historia ubioru / Gutkowska-Rychlewska M. — Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1968. — 962 s.
93. Linde B.S. Słownik języka polskiego / Linde B.S. — Т. I. — Cz. 1. — Warszawa : Drukarnia XX. — Piiarów, 1807. — 668 s.
94. Turnau I. Odzież mieszaństwa warszawskiego w XVIII wieku / Turnau I. — Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1967. — 404 s.
95. Turnau I. Słownik ubiorów: tkaniny, wuroby pozatkackie, skóry, broń i klejnoty oraz barwy znane w Polsce od średnio-

niowiecza do początku XIX w. / Turnau I. — Warszawa : Semper, 1999. — 214 s.

96. Turnau I. Ubiór narodowy w dawnej Rzeczypospolitej / Turnau I. — Warszawa : Semper, 1991. — 208 s.

Oksana Kosmina

NOMINATIONS OF FURRY OUTERWEAR
IN X – XVIII CENTURIES
(materials to the terminological dictionary)

The article is devoted to the description of the terminological dictionary of clothing items X—XVIII centuries. Dictionary gives the opportunity to show, in what social strata was common thing, and what was its fate. Studies of the formation of Ukrainian culture makes it possible to understand the origin of the elements of traditional rural clothing of further historical period. For example, clothing made of fur (hood, coat, raincoat, chuga, delia, bekiesza, chimbar, ferezija, vilchura, et al.) the character of the formation of the term can be seen, when it was firstly recorded in written sources, the territory, from which it was borrowed, what materials were used for its tailoring.

Keywords: dictionary, terms, clothes, fur.

Оксана Космина

НАЗВАНИЯ ВЕРХНЕЙ МЕХОВОЙ ОДЕЖДЫ
X – XVIII ВЕКОВ
(материалы к терминологическому словарю)

Статья посвящена написанию терминологического словаря элементов одежды X—XVIII вв. Такой словарь дает возможность показать, в каких социальных слоях бытовал тот или иной предмет и какой была его дальнейшая судьба. Изучения этого пласта украинской культуры дает возможность понять происхождения элементов традиционной сельской одежды дальнейшего исторического периода. На примере одежды из меха (кожух, шуба, плащ, чуга, делня, бекеша, чимбар, фerezия, вильчурa, и др.) можно увидеть характер формирования термина, когда он впервые фиксируется в письменных источниках, откуда он был заимствован, какие материалы использовались для его пошива.

Ключевые слова: словарь, термины, одежда, мех.